

Володимир БЛОБРОВЕЦЬ

ЮВІЛЕЙНЕ ВИДАННЯ ІВАНОМ ОГІЄНКОМ “ГРАМАТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ” О.ПАВЛОВСЬКОГО

Повернення в Україну наукової, художньої, публіцистичної та епістолярної спадщини нашого великого земляка Івана Огієнка (митрополита Іларіона), її дослідження та осмислення не є справою самоцільною, пов'язаною лише з моральним обов'язком спокути перед світлою пам'яттю духовного провідника. Не менш важливим є впровадження, популяризація думок, ідей, концепцій, запропонованих І. Огієнком, оживлення їх та сприйняття як органічної складової способу мислення, світогляду і самосвідомості українців, особливо на сучасному етапі становлення і розвитку українського суспільства і держави.

Відомості про І.Огієнка, його твори, аналіз його студій стали доступними широкому загалу завдяки подвижницькій діяльності М.Тимошика (Київ), Є.Сохацької (Кам'янець-Подільський), Л.Бондарчук (Житомир) та ще багатьох науковців, письменників, учителів. У дослідженнях наукового доробку проф. І.Огієнка велику увагу приділено, зокрема, його мовознавчим розвідкам, адже історія та теорія мови склали провідну галузь зацікавлень вченого. Наша робота присвячена одній із лінгвістичних публікацій І.Огієнка, згадуваній, переважно, лише номінально, в т. ч. у ґрунтовній праці М.Тимошика “Лишуть навіки з чужиною” [1].

Актуальність даного повідомлення визначається трьома аспектами: мовознавчим, історичним та політичним, які, врешті, є взаємозв'язаними. Щодо першого, це поява проекту нової редакції українського правопису та дискусія навколо нього. Другий аспект передбачає усвідомлення потреби утвердження історичної справедливості у мовному питанні. Третій аспект, політичний, є супроводжуваним і теж важливим, адже політична ангажованість певною мірою визначає позицію у вирішенні проблем національної культури та духовності.

Отже, йдеться про ювілейне (до 100-річчя) видання “Граматики української мови” О.Павловського (далі “Граматики”. – В.Б.) з передмовою проф. Івана Огієнка, що вийшло в 1918 р., фактично – перше за сто років перевидання відомого правопису. Це невелика за форматом (128 x 194) та обсягом книжечка. На паперовій обкладинці, ледь товщій за сторінки, зверху напис: “Проф. Іван Огієнко”, підкреслено двома рисками, нижче – “ГраMATика української мови О.Павловського”, під назвою – вінєтка, внизу – “Видавництво книгарні Є.Черепівського. Київ, Фундукліва улица, № 4. 1918”. Титул повністю дублює текст та оформлення обкладинки. На зворотній стороні титула внизу напис: “ Київ, 1918, Друкарня “І.Чоколов”. В.Житомирська, 20”. Передмова займає з 3-ї по 16-у сторінку, в кінці підпис

- "Кам'янець-Подільський, Державний Український Університет. Проф. І.Огієнко". Своєрідним у цьому виданні є те, що ім'я автора передмови винесено на обкладинку і титул як автора книги взагалі. Можливо, це зроблено тому, що І.Огієнко виступив ініціатором, упорядником і автором аналізу перевиданого джерела. Або ж така форма подачі була усталеною в ті часи для такого роду видань. Варто звернути увагу ще й на те, що Передмова як самостійна стаття була створена значно раніше. Про це свідчить сам автор на стор 15-й у зносі під числом 3 "Це моя стаття про Граматику Павловського надрукована була в "Записках Наукового Товариства імені Шевченка" у Львові в 1907 році, том 80. Тут статтю передруковано майже без змін". (Тут і далі в цитатах особливості правопису і стилю автора збережено. – В.Б.).

Щодо обсягу книги зауважимо, що остання колонцифра 114 не вказує на реальну кількість сторінок. Сам текст і "Граматики" займає 58 стор. Крім цього вміщено 6 сторінок додатку, не пронумерованих, на одній – "Праці Проф. Івана Огієнка" (перелік із 19-и позицій), на двох – "Видавництво Книгарні Є.Череповського" (показчик видань), три - порожні. Невідповідність колонцифри 114 реальному обсягу пояснюється таким чином. І.Огієнко, завершуючи Передмову, пише: "Передруковую Граматику А.Павловського слово в слово і сторінка в сторінку. Поскільки було можливим, шрифт цього видання нагадає шрифт видання 1918 р.". Тут мається на увазі власне граматична перша частина твору О.Павловського і його "Общія замечанія", перед якими в кінці першої частини І. Огієнко дає таке пояснення – "Після цього йде: "Часть вторая. О сочинении и о стихотворстве Малороссійскомъ (ст. 22-24), глава І. Краткій Малороссійській словарь (24-26), Примеры на Малороссійское сочинение" (86-106). Всі статті в цьому виданні я проминаю. Ів. О." Як зрозуміло, в повному обсязі видання "Граматики" О.Павловського 1818 р. мало 114 с.

На початку Передмови автор зазначає: "В бжучому році минає сто років з того часу, як за нові часи з'явилась перша друкована граMATика української мови, - граMATика Ол. Павловського. ГраMATика ця цікава й для нашого часу, - цікава не тільки з історичного погляду, але й зза тих думок, що їх подає Павловський, людина, що майже першою поставився до нашої мови надзвичайно уважно". Далі І.Огієнко розповідає про історію видання, здогад про те, ким був автор граMATики, адже на той час відомості про нього були скупі. Врешті, дослідник, аналізуючи "Граматику", цитує найбільш значимі, на його погляд, думки О.Павловського у передмові, розглядає структуру власне граMATики, акцентуючи увагу на конкретних розділах і оцінюючи їх наукову вартість. У підсумку до аналізу першої частини "Граматики" І.Огієнко зауважує: "... Як бачимо, вона дуже поверхова, часами й не вільна від помилок, проте вона цікава для нас тим, що вперше зазначає властивості української мови, і зазначає, треба сказати, іноді досить правдиво й близько до народної мови. А про дієслово тут розказано й зовсім гарно, чого від тих часів і сподіватись не можна було".

Далі йде розповідь про другу частину книги О.Павловського, де вміщено "Краткій малороссійській словарь" та "Примеры на малороссійское

сочиненіє”, і про “Общія замечанія”, які І.Огієнко назвав “подекуди комедними”. Проте загалом дослідник дає високу оцінку “Граматиці”, незважаючи на те, що вона “в багатьох місцях хибує”. Але ж “її писано в ті часи, коли в Росії про українську мову більше нічого й не знали, окрім загальної чутки, що це ніби “російська мова, попсована полонізмами”.

В заключній частині аналізу йдеться про рецензію князя М. Цертелєва на “Граматику” та про реакцію О.Павловського, виявом якої була публікація у 1822 р. “Прибавленія къ Грамматике Малороссійского наречія”.

І, нарешті, у висновку І.Огієнко зазначає: “Павловський перший почав писати і замість ѣ, та на місці давніх о, е. За що винуву Павловського дуже нарікали, але його і був пізніше прийнятим і таким залишився й до наших днів в українському письмі... В столітні роковини цієї першої за нові часи української Граматики варто теплим словом згадати її автора, людину освічену, щиро пройняту закоханням до українського народу. Жаль тільки, що цю людину ми так мало знаємо”.

Значно пізніше у своїй “Історії української літературної мови”, виданій у Вінніпезі в 1949 р., Іван Огієнко знову звертається до “Граматики” О.Павловського: побіжно згадує про неї в IX розділі другої частини, а також присвячує їй невеличку 8 главу XVIII розділу третьої частини, де називає О.Павловського “батьком нового правопису” [2].

Увага Івана Огієнка до “Граматики” О. Павловського була зумовлена як загалом мовознавчими зацікавленнями, так і конкретною роботою над створенням і впровадженням нового правопису української мови, виданням словників та підручників [3]. Своім ювілейним виданням “Граматики” та її аналізом І.Огієнко ніби підводив підсумок оцінкам, дослідженням цього правопису за сто років, з’ясував його роль і значення.

У XIX ст. “Грамматика” О.Павловського постійно перебувала в полі зору науковців та письменників. Маятник оцінок коливався від повного заперечення (І.Могильницький, М.Максимович, М.Гапчук) до визнання і схвалення (А.Метлинський, П.Лавровський, М.Дашкевич, М.Шашкевич, І. Франко). Їхні погляди достатньо висвітлені у вітчизняних історико-мовознавчих студіях, тому наведемо маловідомий приклад згадки про “Граматику”. У 1846 р. з’явилося друге видання підручника “Уроки русской грамматики” О.Охотіна, в передмові до якого автор подає перелік видань російських граматики (більше 80-ти), різних за обсягом, формою, якістю та призначенням, починаючи від першої граматики власне російської мови М. Ломоносова (1765 р.) до підручника Ф.Буслаєва (1845 р.) Більшість із згаданих О.Охотіним граматики декілька разів перевидавалися. В цьому реєстрі лише одне видання українське – “Грамматика Малороссійскаго языка” О.Павловського, воно ж є одним із двох у великому переліку, визначених епітетом “замечательное”, ще й замість слова “наречіє” (як в оригіналі) вжито об’єктивно більш прийнятне – “языка”, хоча й невідомо, чи вважав автор українську мову явищем самостійним і самодостатнім [4].

У XX ст. “Грамматика” О.Павловського була різнобічно проаналізована багатьма відомими науковцями, з’явилося більше інформації про автора та

його праці, версії про його походження. Зокрема у 1972 р. вийшов збірник за редакцією В.Німчука “З історії української мови. До 150-річчя “Граматики” О.Павловського”. Критерії та принципи оцінок правопису 1818 р. мовознавцями, що взяли участь у виданні, цілком співвідносні з тими, що їх застосував у своїй розвідці І.Огієнко. Зокрема М.Жовтобрюх пише: “...О.П. Павловський – це вдумливий учений, що, як на свій час, глибоко знав живу українську мову і вмів відрізнити в ній спільне для всього народу від місцевих діалектних явищ. У своїй орфографічній системі він орієнтувався на відбиття в письмовій формі саме спільного в мові, а не її локальних рис. Цим його правопис був спрямований на вироблення єдиних норм української літературної мови, а це відповідало прогресивним тенденціям у її розвитку як мови загальнонаціональної. У цьому, на наш погляд, і полягає основне позитивне значення тієї орфографії, що її застосував у своїй праці автор першої граматики живої української мови” [5]. На значимість і непересічність правопису вказує на початку своєї статті В.Німчук: “Грамматика малороссійскаго наречія” О.Павловського – це не тільки перша друкована граMATика живої української мови кінця XVIII – початку XIX ст., але й перша поважна праця нового українського мовознавства. О.Павловський був одним із тих учених, що заклали підвалини сучасної україністики. Невелика обсягом книжка О.Павловського так чи інакше спонукала його сучасників до праці на ниві української мови. У цьому також її безсумнівне значення” [6].

Таким же безсумнівним є значення того титанічного внеску, який зробив своїми мовознавчими (і не лише) дослідженнями Іван Огієнко, ім'я якого впродовж багатьох десятиріч було невільно згадувати. А ювілейне видання “Граматики” О.Павловського є невеличкою, але вагомою часточкою того внеску, із взірцем об'єктивного, мудрого, зваженого підходу в науковому осмисленні мовних явищ, підходу, що вартий наслідування сучасниками.

1. Тимошик М. ”Лишусь навіки з чужиною”. Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. – Вінніпег-Київ, 2000. – 548 с.
2. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – К., 2001. – С. 197, 347. – 440 с.
3. Див. Іван Огієнко й утвердження гуманітарної науки та освіти в Україні (матеріали доповідей і повідомлень на Всеукраїнській науково-практичній конференції) 4-5 березня 1997 року, м. Житомир. – Житомир, 1997. – 104 с.; Тимошик М. Мова – душа нації. Передне слово // Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – К., 2001. – 440 с.
4. Охотин А. Уроки русской грамматики. – Въ типографіи Военно-Учебныхъ Заведеній, 1846. – 80 с.
5. Жовтобрюх М. Орфографічна система О.П. Павловського // З історії української мови. До 150-річчя “Граматики” О.Павловського. – К., 1972. – С. 65. – 116 с.
6. Німчук В. “Грамматика” О. Павловського й мовознавчі праці П. Білецького-Носенка // З історії української мови. До 150-річчя “Граматики” О.Павловського. – К., 1972. – С. 77. – 116 с.